

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА**

БОРОДУЛЬКІНА ТЕТЯНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 37.015.3:159.922.6

**ДИНАМІКА ОБРАЗУ ПРОФЕСІЇ У МАЙБУТНІХ ПРАКТИЧНИХ ПСИ-
ХОЛОГІВ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2011

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі практичної психології та психотерапії Інституту соціології, психології та управління Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент
Бушуєва Тетяна Володимирівна,
Національний педагогічний університет імені
М. П. Драгоманова,
Інститут соціології, психології та управління,
доцент кафедри практичної психології та пси-
хотерапії.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, доцент
Бушай Ігор Михайлович,
Чернігівський державний технологічний уні-
верситет,
професор кафедри менеджменту та державно-
го управління;

кандидат психологічних наук, старший нау-
ковий співробітник
Малкова Тетяна Миколаївна,
Національна академія внутрішніх справ,
професор кафедри юридичної психології.

Захист відбудеться «16» лютого 2011 р. о 13 годині на засіданні спеціалізова-
ної вченої ради Д 26.053.10 у Національному педагогічному університеті імені
М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «11» січня 2011 р.

**Вчений секретар спеціалізо-
ваної вченої ради**

Л. В. Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. На сучасному етапі розвитку суспільства підвищуються вимоги до професійної освіти, покликаної забезпечити появу на ринку праці конкурентоздатного професіонала. Виникає необхідність в удосконаленні критеріїв професіоналізму, одним із яких можна розглядати рівень розвитку образу професії. Адекватний, цілісний, осмислений, емоційно позитивно забарвлений образ професії є однією з ознак професіоналізму. Моніторинг динаміки образу професії майбутнього спеціаліста надає можливість змістовного аналізу процесу професійного становлення молодого людини на етапі фахової підготовки.

Образ професії привертає увагу сучасних дослідників (А.О. Гопкало; В. М. Духневич; Н. В. Курбет; Г. Ю. Любимова; Т. М. Малкова; М. М. Рибнікова; Л. Б. Шнейдер, ін.), однак дискусійними залишаються питання змісту та структури образу професії, психологічних чинників його розвитку та умов динаміки, методів дослідження та формування.

Проблематика професійного становлення майбутніх психологів представлена у низці досліджень. У центрі уваги знаходяться: особистісний розвиток майбутніх психологів (Т. А. Вілюжаніна; О.К. Дмитренко; Л. В. Долинська; С. Д. Максименко; Л.В.Мова; Т.Є.Тітова, ін.); готовність до професійної діяльності (М.В.Бадалова; І. А. Гуляс; Х.М.Дмитерко-Карабін; Н.А.Сургунд, ін.); формування професійно важливих якостей (П.Н.Прудков; О.Н. Родіна; В.А.Фокін, ін.); професійне мислення (Н.І.Пов'якель); професійна адаптація/дезадаптація (А. Ф. Федоренко); формування професійної свідомості практичних психологів; професійна ідентичність (Є.П.Кринчик; Н. О. Кучеровська; О.О.Міненко; А.Г.Самойлова; Н.Ф.Шевченко; Л.Б.Шнейдер, ін.); особливості професійної діяльності (І.І.Бондаренко; Н.Л.Іванова; Є.В.Конєва; О.Л.Подолянук, ін.); професійні уявлення майбутніх психологів (В.М.Духневич; Т.А.Казанцева; Г.Ю. Любимова; К. О. Міхно; В.П.Ососков; Є.Б.Перелигіна; В.В.Фадєєв, ін.), проте динаміка саме образу професії майбутніх практичних психологів як цілісної смислової системи, яка включає в себе професійні уявлення, не досліджувалася.

Таким чином, соціальна та практична значущість визначеної проблеми та її недостатнє вивчення зумовили вибір теми дисертаційного дослідження «Динаміка образу професії у майбутніх практичних психологів».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження входить до тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри практичної психології та психотерапії Інституту соціології, психології та управління Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова; затверджена Вченою Радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 2 від 27.09.2006 р.) та узгоджена Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 6 від 17.06.2008 р.).

Об'єкт дослідження – образ професії як підсистема образу світу майбутніх фахівців.

Предмет дослідження – психологічні особливості та динаміка образу професії майбутніх практичних психологів у системі їх фахової підготовки.

Мета дослідження: дослідити психологічні особливості, динаміку та психологічні чинники динаміки образу професії в майбутніх практичних психологів, а також умови і технології актуалізації та розвитку образу професії в студентів-психологів у процесі фахової підготовки.

Обрана мета зумовила такі **завдання дослідження:**

1. Визначити теоретичні підходи до розробки проблеми динаміки образу професії у майбутнього фахівця в психологічній науці.
2. Виявити динаміку структурно-змістових характеристик образу професії в студентів-практичних психологів у процесі фахової підготовки.
3. Визначити психологічні чинники динаміки образу професії в майбутніх психологів.
4. Обґрунтувати, розробити та апробувати комплексну програму з актуалізації та розвитку образу професії в студентів-психологів у процесі фахової підготовки.

В основу дослідження було покладено такі **припущення:**

– образ професії як підсистема образу світу є складним утворенням особистості майбутнього фахівця, що включає такі структурні компоненти: когнітивний (професійні значення), особистісно-смісловий (професійні смисли) та емоційний (емоційні ставлення);

– динаміка образу професії в майбутніх психологів зумовлена зовнішніми (психолого-педагогічні, професійні та соціально-психологічні) та внутрішніми (потреби, мотивація професійної діяльності, ідентичність, ін.) чинниками. Динаміка образу професії студентів-психологів відбувається в позитивному напрямку та є інтенсивнішою за умови застосування в системі підготовки практичних психологів професійно-орієнтованих розвивальних психотехнологій, спрямованих на актуалізацію та розвиток образу професії.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали: діяльнісний підхід до пояснення психічної природи образу (О. М. Леонтьєв; М. К. Мамардашвілі; С. Л. Рубінштейн; С. Д. Смирнов; О. М. Ткаченко); системний підхід до дослідження образу (В. О. Ганзен; В. П. Кузьмін; Б. Ф. Ломов; В. П. Серкін; Ю. П. Сурмін); смислова теорія образу світу О. М. Леонтьєва; феноменологічно-герменевтичний підхід до дослідження образної сфери людини А. А. Гостева; психосемантичний підхід до розуміння психічного образу (О. Ю. Артемьєва; В. Ф. Петренко; В. П. Серкін); положення: про рефлексивну природу образу світу та глибину його осмислення О. О. Леонтьєва; психологічні характеристики образу світу та його первинність щодо образу «Я» І. М. Бушая; смисловий вимір людського буття (Б. С. Братусь, Д. О. Леонтьєв); метафору як засіб розвитку сенсу (Ю. Джендлін; О. О. Прохоров; А. В. Сірий; Н. В. Чепелева); концептуальні засади дослідження психологічних особливостей професії практичного психолога (Г. С. Абрамова; І. С. Булах; Ф. Ю. Василюк; В. М. Карандашев; Н. І. Пов'якель; Н. Ф. Шевченко та ін.); положення концепцій професійного становлення особистості Е. Ф. Зеєра; Є. О. Клімова; О. Р. Фонарьова.

Методи дослідження. У процесі дослідження для розв'язання поставлених завдань і перевірки висунутих припущень використано: *теоретичні методи* – теоретико-методологічний аналіз проблеми, категоріальний аналіз, систематизація нау-

кових літературних джерел, порівняння та узагальнення даних; *емпіричні методи* – анкетування, тестування, спостереження, психосемантичні методи, констатувальний та формувальний експерименти.

Для досягнення поставлених цілей дослідження застосовано комплекс методик: 1) для виявлення характеристик образу професії студентів-психологів: методика вивчення факторів привабливості професії (модифікація Н. В. Кузьміної, А. О. Реана); спрямований асоціативний експеримент на множинні контрольовані асоціації (за Л.А. Городецькою, Г.А. Мартиновичем, В. П. Серкіним, Л. Б. Шнейдер); кольоровий тест ставлень О. М. Еткінда; вербальний опис основних складових професії психолога (складання професіограми психолога за наданою схемою), твір «Робочий день психолога»; 2) для дослідження мотиваційно-особистісних характеристик майбутніх психологів: метод кольорових виборів (МКВ) Л. М. Собчик; Тест М. Куна і Т. Макпатленда (методика «Хто Я?»); методика вивчення мотивації професійної діяльності К. Замфір (модифікація А. О. Реана).

У роботі використовувалися методи математичної статистики: кореляційний аналіз; кутове перетворення Фішера (критерій ϕ^* Фішера); однофакторний дисперсійний аналіз (ANOVA); критерій однорідності дисперсій Ливена; t-критерій Стьюдента; методи комп'ютерної обробки експериментальних даних (програма SPSS 13.0) та якісної інтерпретації результатів дослідження.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилась на базі Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (м.Київ), Запорізького національного технічного університету, Запорізької філії Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» впродовж 2006-2010 років на експериментальній вибірці – 527 студентів-психологів 1-5 курсів.

Наукова новизна та теоретична значущість полягають у тому, що:

– *вперше* проведено системне теоретико-експериментальне вивчення змісту, структури та динаміки образу професії в студентів-психологів протягом навчання у ВНЗ; визначено змістові особливості структурних компонентів (когнітивного, особистісно-сміслового, емоційного) образу професії майбутніх психологів на різних етапах професійної підготовки; виявлено різницю інтенсивності динаміки та спрямованості змін характеристик структурних компонентів образу професії студентів-психологів у процесі фахової підготовки; встановлено змістові характеристики зовнішніх чинників образу професії, їх позитивний та суперечливий вплив на характеристики образу професії майбутніх психологів; виявлено взаємозв'язок мотиваційно-особистісних характеристик (потребово-мотиваційних та ідентичності) і характеристик образу професії студентів-психологів; структуровано психодіагностичний комплекс дослідження образу професії майбутніх практичних психологів; обґрунтовано і розроблено комплексну програму з актуалізації та розвитку образу професії студентів-психологів у процесі їх фахової підготовки;

– *поглиблено та уточнено* знання про зміст образу професії майбутніх фахівців; системно-структурну організацію, психологічні чинники та умови динаміки, методи дослідження та розвитку образу професії майбутніх фахівців у системі професійної підготовки;

- *набуло подальшого поширення* знання стосовно категорії образу та поняття образу професії в психології.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що:

- структурований і апробований у дисертаційному дослідженні психодіагностичний комплекс і авторська комплексна програма з актуалізації та розвитку образу професії можуть бути використані у формуванні образу професії в майбутніх психологів у процесі їх фахової підготовки у ВНЗ;
- результати дослідження можуть бути використані для розробки лекційних курсів, спецкурсів та семінарських занять з практикумів та спецпрактикумів із психології у вищих навчальних закладах і можуть доповнити зміст навчальних дисциплін: «Вступ до спеціальності», «Профорієнтація та профвідбір», «Психологічні основи профорієнтації», «Психологія професіоналізму», «Психологія професійної кар'єри»;
- комплексна програма з актуалізації та розвитку образу професії в студентів-психологів викладена в «Методичних рекомендаціях з проведення практичних занять з формування образу професії у студентів-психологів (для викладачів психологічних дисциплін)»; запропонована інтегративна програма формування образу професії в майбутніх фахівців у вищому навчальному закладі може бути використана у профорієнтаційному консультуванні, у професійному відборі, у профорієнтації та профпереорієнтації, в програмах розвитку мотивації персоналу компаній, у розробці професійних прогнозів, при подоланні професійних деструкцій та криз.

Результати дисертації *впроваджено* в навчально-виховний процес підготовки майбутніх фахівців у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова (довідка № 07-10/947 від 26.04.10); Запорізькому національному університеті (довідка № 02-05/23 від 22.04.10); Запорізькому національному технічному університеті (довідка № 37-66/1452 від 23.04.10).

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні та практичні положення дисертації доповідалися, обговорювалися й отримали схвалення на Міжнародній науково-практичній конференції «Генеза буття особистості» (Київ, 2006), II Міжнародній науково-практичній конференції «Соціалізація особистості в умовах системних змін: теоретичні і прикладні проблеми» (Київ, 2007), I та II Міжнародній науково-практичній конференції «Методологія та технології практичної психології в системі вищої освіти» (Київ, 2007, 2009), V Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні педагогічні технології і освітні системи XXI століття» (Кіровоград, 2007), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми практичної психології» (Херсон, 2008), VIII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Духовність українства XXI століття» (Кіровоград, 2008); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми та перспективи сучасної психології» (Запоріжжя, 2010); Щорічній науково-технічній конференції ЗНТУ серед студентів, викладачів, науковців, молодих учених і аспірантів (Запоріжжя, 2008, 2009, 2010); Міжвузівській студентській науково-практичній конференції «Сучасні напрямки практичної психології» (Запоріжжя, 2009); на звітних наукових конференціях викладачів та аспірантів НПУ імені М.П.Драгоманова (Київ, 2007, 2008, 2009, 2010), на засіданнях кафедри практичної психології та психотерапії НПУ імені М.П.Драгоманова.

Публікації. Результати дослідження висвітлено в 26 публікаціях автора. Серед них – 9 одноосібних статей у наукових фахових виданнях, затверджених переліком ВАК України; 1 стаття у колективній науковій монографії; 9 статей – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій, 7 – навчально-методичні розробки, з них 2 – у співавторстві.

Структура дисертації. Структура роботи зумовлена логікою дослідження й складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (218 найменувань, із них 9 – іноземними мовами), 10 додатків. Основний зміст дисертації викладено на 185 сторінках. Робота містить 28 таблиць і 18 рисунків на 27 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 247 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми, визначено об'єкт, предмет, мету та завдання дослідження, сформульовано припущення, викладено методологічні та теоретичні засади дисертаційного дослідження; висвітлено наукову новизну, практичне значення роботи, представлено дані про впровадження, апробацію та публікацію одержаних результатів.

У **першому розділі** – *«Теоретичні засади вивчення динаміки образу професії майбутніх психологів»* – подано результати теоретико-методологічного аналізу проблематики дослідження образу професії як підсистеми образу світу майбутніх фахівців. Розглянуто образ професії людини в системі образів свідомості. Систематизовано теоретичні підходи до вивчення образу професії та його динаміки. Визначено структуру, психологічні чинники та умови динаміки образу професії в майбутніх фахівців. Розглянуто психологічні особливості професії практичного психолога в контексті образу професії майбутніх практичних психологів.

Образ професії – це різновид психічного образу та образів свідомості. Виокремлюються два підходи до його визначення, згідно з якими він розглядається або як підсистема образу-Я та самосвідомості особистості (К. О. Міхно; Г.С. Помаз; О.О.Семенова; Л.Б. Шнейдер, ін.), або – ширше (образ-Я є складовою образу світу) – як підсистема образу світу (А. О. Гопкало; Н. В. Курбет; Є. А. Манчиліна; М. М. Рибникова, ін.). У нашому дисертаційному дослідженні ми спираємося на другий підхід і розглядаємо образ професії як підсистему узагальненого образу предметно-професійного світу людини.

Враховуючи те, що образ професії – це підсистема образу світу, яка є результатом відображення, усвідомлення та емоційного переживання суб'єктом предметно-професійного світу, він має смислову природу і є системою професійних значень та особистісних смислів людини.

Значення розглядається як узагальнене відображення дійсності, вироблені людством і зафіксовані у формі понять, знань чи вмінь (О. М. Леонт'єв); узагальнена ідеальна модель об'єкта у свідомості суб'єкта, в якій відображено суттєві властивості об'єкта, виділені у спільній суспільній діяльності (В. Ф. Петренко). Стосовно образу професії значення можна розглядати як узагальнене відображення професійної дійсності (світу професії); узагальнену ідеальну модель професії у свідомості суб'єкта, в якій зафіксовано суттєві властивості професії. Ми погоджуємося з Н. В. Курбет у тому, що образ професії можна розглядати як відображення люди-

ною певного професійного середовища, у склад якого входить структура професії, виходячи з чого, можна вважати, що уявлення про компоненти професії мають бути включені до структури образу професії. Згідно з Л. А. Головей; О. М. Івановою; Е. Ф. Зеєром; С. В. Зібровою; Є. О. Клімовим; Т. М. Малковою; А. К. Марковою; М. С. Пряжніковим; О. Ю. Пряжніковою; І. Л. Соломінім; О. Р. Фонарьовим та ін., уявленнями про основні компоненти професії розглядаємо: уявлення про мету професійної діяльності; призначення професії в суспільстві; зміст та види діяльності; сфери та установи роботи; професійно важливі якості; умови праці; споріднені професії; перспективи професійного зростання; попит на професію на ринку праці; необхідну освіту; особливості робочого дня; зарплату (посадовий оклад); популярність (престиж, імідж, статус) професії в суспільстві. Значення, які представлено в професійних уявленнях, складають зміст когнітивного компоненту образу професії.

Під особистісним смыслом розуміють ставлення суб'єкта до світу («яким є для мене те, що я бачу?»; «значення для мене»); «пристрасність» ставлення до світу; значущість, важливість для людини; усвідомленість світу (О. М. Леонтьєв, В. Ф. Петренко, О. О. Прохоров). Виходячи з визначення особистісного смислу образу світу, особистісний смисл образу професії проявляється в значущості, усвідомленості людиною певних сторін професії, емоційній забарвленості образу професії. Значущість, усвідомленість людиною певних сторін професії складають зміст особистісно-смыслового компоненту образу професії, а емоційна забарвленість – емоційного компоненту.

Отже, базуючись на прийнятій нами структурі образу світу, розглядаємо в структурі образу професії такі основні компоненти: когнітивний, особистісно-смысловий та емоційний.

Психологічними чинниками динаміки та розвитку образу професії є зовнішні (професійне та непрофесійне середовище) та внутрішні (потреби; мотивація професійної діяльності; ідентичність, ін.) чинники.

Одним із різновидів образу професії є образ професії психолога. Його носієм може бути суспільна свідомість і професійна свідомість, носіями якої є фахівці-психологи та студенти, які здобувають фахову освіту. Професія психолога знаходиться на етапі інтенсивного розвитку (І. С. Булах, Н. І. Пов'якель, Н. Ф. Шевченко), що впливає на формування образу професії психолога в майбутніх фахівців.

Образ професії розвивається протягом професійного становлення людини і на кожній стадії професіоналізації виходить на новий етап свого розвитку. Особливо інтенсивно відбувається розвиток образу конкретної (обраної) професії та професійних уявлень на стадії професійної підготовки (Г. М. Белокрилова, А. І. Донцов, Т. А. Казанцева, Г. А. Любимова, Ю. Н. Олійник, Г. С. Помаз, Є. А. Семенова, І. Б. Терешкіна, Л. Б. Шнейдер, В. А. Фокін та ін.). Аналіз існуючих експериментальних досліджень образу професії та уявлень про професію дав можливість визначити, що: протягом професійного навчання відбувається динаміка образу професії, але процес становлення професійних уявлень проходить стихійно; основні стереотипи образу професії складаються у початковий період навчання у ВНЗ і радикально не змінюються; динаміка образу професії може бути успішною (позитивною) та неуспішною (негативною); професійні уявлення розвиваються протягом навчання, але

не досягають оптимального, науково-теоретичного рівня; для забезпечення позитивної динаміки образу професії студентів-психологів необхідно створити спеціальні психолого-педагогічні умови та застосувати певні засоби організації їхньої навчально-професійної діяльності.

У другому розділі – «*Психологічні особливості та динаміка образу професії майбутніх практичних психологів в процесі здобуття фахової освіти*» – обґрунтовано авторську структуру образу професії майбутніх практичних психологів, психодіагностичний інструментарій дослідження; представлено якісно-кількісний аналіз результатів констатувального експерименту, а саме: описано загальну характеристику образу професії в студентів-психологів (за визначеними компонентами та показниками); на основі аналізу кореляційних зв'язків виділено ознаки-індикатори як системоутворюючі чинники в структурі образу професії студентів; проаналізовано динаміку образу професії студентів-психологів впродовж навчання у ВНЗ; описано психологічні (зовнішні та внутрішні) чинники динаміки та розвитку образу професії в майбутніх фахівців; пропонується модель образу професії та його динаміки в майбутніх практичних психологів.

Вивчення образу професії студентів-психологів проведено на основі виділених показників кожного з компонентів образу професії із застосуванням відповідних методів дослідження. Змістові характеристики *когнітивного компоненту* образу професії визначаються показниками: *предметний зміст* (змістове навантаження) (А.А. Гостєв; О. М. Леонтьєв; Б. Ф. Ломов; О. М. Ткаченко, ін.), *адекватність* (А. А. Гостєв, О. М. Леонтьєв, Б. Ф. Ломов, О. О. Прохоров, С. Д. Смирнов та ін.) та *цілісність* (І. М. Бушай; А.А. Гостєв; О. О. Леонтьєв; О.М. Леонтьєв; В.Ф. Петренко, ін.) уявлень про професію психолога. Змістові характеристики *особистісно-смислового* компоненту образу професії визначаються показниками: *значущість* (А. А. Гостєв; В. М. Носуленко) певних сторін професії психолога для студентів та *оригінальність/стереотипність* (М. В. Осоріна; Б. Г. Херсонський, ін.) основних професійних смислів (психолог, клієнт, допомога, психологія, проблема, результат роботи психолога, ін.). Змістові характеристики *емоційного компоненту* образу професії визначаються показником *емоційного ставлення* (емоційне забарвлення образів у Л. С. Виготського, А. А. Гостєва, Д. О. Леонтьєва, Л. О. Сергєєвої; емоційний фон світовідчуття в І. М. Бушай) до професії психолога, психології, професійної діяльності, кар'єри, професіонала та інших компонентів професійного світу.

Отримані результати дозволили представити загальну характеристику образу професії в студентів-психологів 1-5 курсів. Виявлено, що більше половини студентів мають адекватні уявлення про види діяльності психолога (54,76%), сфери та установи, в яких він може працювати (73,95%), умови праці та професійно важливі якості психолога (100%). Переважно невизначеними та неадекватними є уявлення студентів про призначення професії психолога в суспільстві (69,45%), про мету діяльності психолога (78,22%), про його робочий день (90%). Усі проаналізовані уявлення за критерієм цілісності є переважно фрагментарними. Виявлено, що найбільше утруднень у студентів викликали запитання про перспективи професійного та кар'єрного зростання психолога; статус професії психолога в Україні і в регіонах; посадовий оклад та попит на професію психолога на ринку праці, що свідчить про те, що сту-

денти не достатньо орієнтуються в реальній ситуації розвитку професії психолога в сучасній Україні. Отримані результати показали, що найбільше приваблює студентів-психологів у професії психолога: можливість самовдосконалення (85,60%); можливість працювати з людьми (79,9%); творчий характер праці (61,30%); відповідність роботи здібностям (59,20%); відповідність роботи власному характеру (53,10%). Непривабливими сторонами професії психолога є такі: мало оцінюється важливість праці (57,2%); робота викликає перевтому (47,4%); невелика зарплата (42,8%). Лише незначна кількість студентів (15%) надає оригінальний смисл ключовим характеристикам своєї майбутньої професії («робота психолога»; «результат роботи психолога»; «допомога»; «людина»). Велика частина студентів 1-5 курсів (від 40 до 61%) позитивно ставиться до обраної професії та до інших змістових характеристик професійного світу та професії психолога (професійна діяльність, психологи, професіонал тощо).

За результатами кореляційного аналізу, ознаками-індикаторами, системоутворюючими факторами в структурі образу професії студентів є уявлення про види діяльності психолога, про сфери й установи, в яких може працювати психолог, про професійно важливі якості (показники когнітивного компоненту), оригінальність осмислення студентами «психолога», «клієнта» та «вирішення проблеми» (показники особистісно-сміслового компоненту); емоційне ставлення до професії, професії психолога та психології (показники емоційного компоненту).

Аналіз змісту динаміки образу професії майбутніх психологів показав, що вона стосується переважно зовнішніх сторін професії: процесуальної (уявлення про види діяльності та умови праці; значущість характеристик робочого дня; професійні смисли «робота психолога», «вирішення проблеми», «результат роботи психолога») та соціальної (уявлення про посадовий оклад; перспективи професійного та кар'єрного зростання; статус, імідж, престиж професії психолога в Україні; значущість зарплати та соціального визнання). Ціннісно-сміслові характеристики професії психолога (мета роботи психолога, призначення професії психолога в суспільстві) практично не мають змін протягом професійного навчання.

Аналіз інтенсивності та напряму динаміки образу професії в студентів дозволив констатувати, що під час здобування фахової освіти у ВНЗ найбільш інтенсивно розвивається змістове навантаження когнітивного компоненту образу професії студентів, як у позитивному, так і в негативному напрямку. Динаміка адекватності та цілісності окремих уявлень про професію психолога спостерігається, проте є неінтенсивною та суперечливою. Динаміка значущості певних сторін професії психолога для студентів відбувається переважно на перших трьох курсах з найбільшою інтенсивністю на третьому курсі; зникає – на п'ятому курсі. Динаміка оригінальності професійних смислів найбільш інтенсивно проходить на четвертому курсі і є позитивною за своїм напрямком. Протягом навчання змінюється тільки частина професійних ставлень студентів, причому змінюються переважно проміжні форми емоційного ставлення – нейтрально-позитивне, нейтрально-негативне, нейтральне – на позитивне. Динаміка емоційного ставлення є переважно позитивною за своїм напрямом та неінтенсивною.

Позитивна динаміка характеристик образу професії в студентів представлена в табл.1.

Таблиця 1

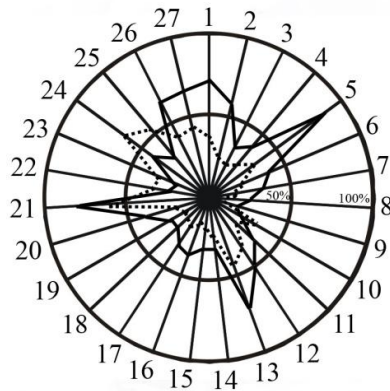
Позитивна динаміка показників образу професії в студентів-психологів
(у%, вказується діапазон значень φ^* та значущості (ρ))

Показники образу професії	Позитивна динаміка показників образу професії студентів на різних етапах навчання				φ^*	ρ
	1-2 курс	2-3 курс	3-4 курс	4-5 курс		
Змістове навантаження	33,33	50,00	16,66	41,66	Від 1,67 до 4,37	Від 0,047 до 0,000
Адекватність	16,66	0,00	0,00	0,00	Від 1,77 до 2,88	Від 0,38 до 0,001
Цілісність	8,33	8,33	0,00	8,33	Від 2,25 до 4,26	Від 0,012 до 0,000
Значущість	36,66	27,27	18,18	0,00	Від 1,64 до 3,33	Від 0,05 до 0,000
Оригінальність	53,84	46,15	100,00	53,84	Від 1,65 до 3,90	Від 0,049 до 0,000
Емоційне ставлення	42,85	14,28	14,28	0,00	Від 1,67 до 3,27	Від 0,047 до 0,000

Порівняння характеристик образу професії студентів на початковому та завершальному етапах навчання у ВНЗ виявило: образ професії першокурсників характеризується низькою адекватністю та цілісністю основних уявлень; високою значущістю певних зовнішніх сторін професії; низькою оригінальністю професійних смислів; позитивним емоційним забарвленням основних сторін професії психолога. У студентів-випускників, порівняно з першокурсниками, розвивається змістове навантаження образу професії; зростає адекватність уявлень про мету та види діяльності психолога; цілісність уявлень про професійно важливі якості та види діяльності психолога; значущість можливості самовдосконалення та можливості творчості в роботі; оригінальність професійних смислів («людина», «психологія», «психолог», «робота психолога», «клієнт», «служіння», «результат роботи психолога», «проблема», «внутрішній світ», «вирішення проблеми»); позитивне ставлення до професійної діяльності та до професіонала (див. рис. 1).

Для уточнення умов динаміки образу професії в студентів проведено аналіз впливу психологічних (зовнішніх та внутрішніх) чинників на характеристики образу професії майбутніх фахівців.

Встановлено, що зовнішні чинники професійного та непрофесійного середовища мають вплив на всі три структурні компоненти образу професії в студентів: чинники професійного середовища обумовлюють переважно характеристики когнітивного та особистісно-сислового компонентів, а чинники непрофесійного середовища – ще й характеристики емоційного компоненту. Умови здобування фахової освіти можуть по-різному впливати на образ професії в студентів, залежно від статусу та типу ВНЗ, навчального плану та програм, викладацького складу. Професійні чинники мають позитивний, а соціально-психологічні – суперечливий вплив на характеристики образу професії в студентів.

..... – характеристики образу професії в студентів першого курсу; ———— – характеристики образу професії в студентів п'ятого курсу;

Елементи образу професії з найбільшою динамікою показників:

- 1 – адекватність уявлення про види діяльності психолога;
- 2 – цілісність уявлення про види діяльності психолога;
- 3 – адекватність уявлення про мету діяльності психолога;
- 4 – цілісність уявлення про професійно важливі якості психолога;

- 5 – 9 – змістове навантаження уявлення про види діяльності психолога (5 – консультування; 6 – психотерапія; 7 – проведення тренінгів; 8 – наукова діяльність; 9 – викладацька діяльність);
- 10 – важливість емоційних умов праці;
- 11 – попит на професію є достатнім;
- 12 – статус професії середній в Україні;
- 13 – престиж професії у світі є високим;
- 14 – 20 – оригінальність професійних смислів (14 – людина; 15 – психолог; 16 – вирішення проблеми; 17 – результат роботи психолога; 18 – проблема; 19 – внутрішній світ; 20 – клієнт);
- 21 – привабливість того, що робота вимагає постійної творчості;
- 22 – орієнтація на велику зарплату;
- 23 – орієнтація на невеликий робочий день;
- 24 – привабливість того, що робота відповідає моему характеру;
- 25 – орієнтація на досягнення соціального визнання та поваги;
- 26 – позитивне емоційне ставлення до професійної діяльності;
- 27 – позитивне емоційне ставлення до професіоналу.

Рис. 1. Порівняльна характеристика образу професії в студентів-психологів на початковому та завершальному етапах навчання у ВНЗ

Здійснено аналіз впливу мотиваційно-особистісних характеристик студентів (потреби, мотивація професійної діяльності, ідентичність) на динаміку їхнього образу професії. Виявлено, що домінуючі потреби впливають на емоційне ставлення до професії психолога; на оригінальність окремих професійних смислів (професія та клієнт); мотивація професійної діяльності впливає переважно на оригінальність професійних смислів (психологія, проблема, внутрішній світ, результат роботи психолога, вирішення проблеми). Найбільш суттєво впливають на характеристики образу професії зовнішня негативна мотивація та внутрішня мотивація професійної діяльності. Функціональні та професійні компоненти ідентичності студентів обумовлюють цілісність окремих уявлень; оригінальність професійно важливих смислів (робота психолога, клієнт, ін.).

У результаті проведеного дослідження пропонується модель образу професії та його динаміки в майбутніх практичних психологів (рис. 2).

У моделі напрям впливу чинників на характеристики образу професії представлено у двох проявах: суперечливий та позитивний. Суперечливий вплив означає, що різні характеристики чинника по-різному впливають на характеристики образу професії в студентів. Наприклад, суперечливий вплив психолого-педагогічних чинників на адекватність професійних уявлень студентів проявляється у тому, що в одному ВНЗ у студентів певні уявлення є переважно адекватними, а в іншому ВНЗ – неадекватними або невизначеними. Позитивний вплив чинника означає, що він викликає позитивні зміни в характеристиках образу професії в студентів-психологів. Так, наприклад, чим більше студенти ідентифікують себе з обраною професією, тим більш позитивно до неї ставляться.

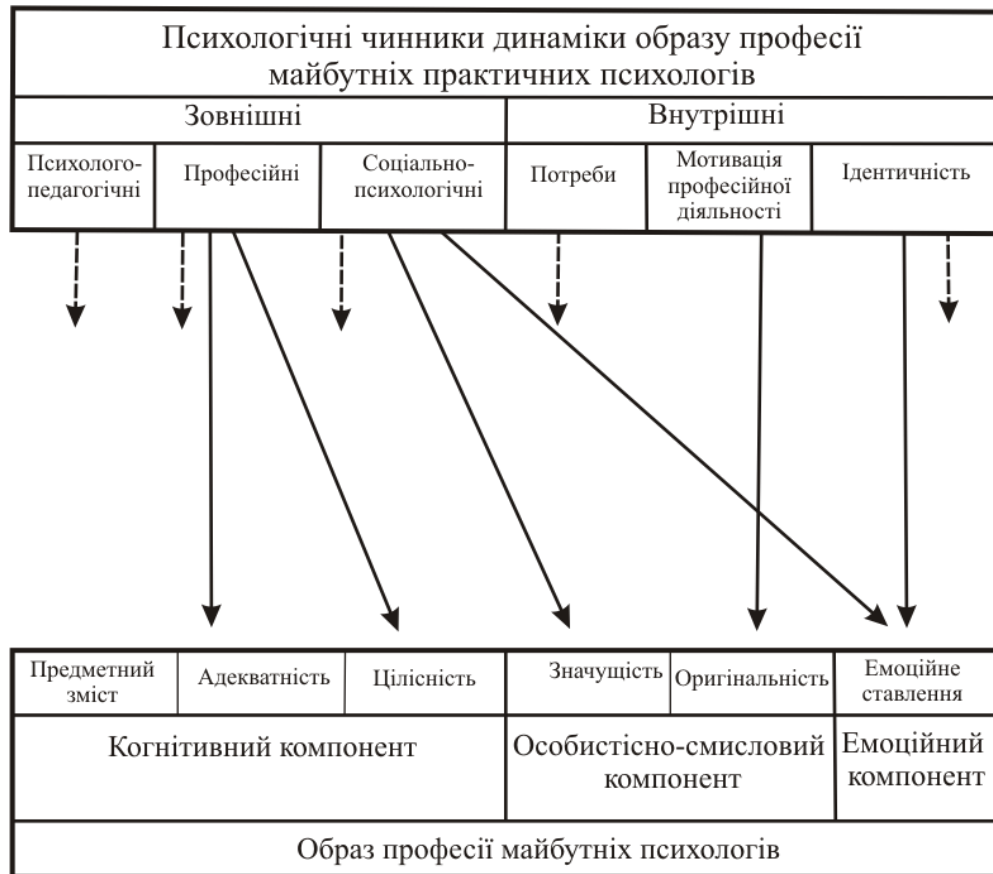

Рис.2. Модель образу професії та його динаміки в майбутніх практичних психологів

- ↓ – суперечливий вплив чинника на характеристики образу професії в студентів;
 ↓ – позитивний вплив чинника на вказані характеристики образу професії в студентів-психологів

Аналіз отриманих результатів став основою для розробки та проведення формульовального психолого-педагогічного експерименту, перегляду та вдосконалення системи роботи з актуалізації та розвитку образу професії майбутніх психологів у вищому навчальному закладі.

У третьому розділі – «Формування образу професії в студентів-психологів у системі фахової підготовки» – обґрунтовано та представлено методичку, зміст та основні результати формульовального експерименту; рекомендовано авторську комплексну програму з актуалізації та розвитку образу професії в студентів-психологів.

Результати нашого дослідження показали, що в різних ВНЗ базовий рівень освіти студентів, їхній образ професії, а також мотивація навчальної та професійної діяльності різні. Ці відмінності особливо гостро відчуваються при порівнянні характеристик студентів столичних та регіональних ВНЗ. Так, до столичних ВНЗ частіше вступають більш підготовлені молоді люди, які мають високу внутрішню мотивацію до навчання, їхній образ професії більш розвинутий та інтегрований, ніж у великій кількості тих, які вступають до регіональних ВНЗ. Саме тому виникає необхідність у проведенні з першокурсниками, перш за все регіональних ВНЗ, комплексу заходів, спрямованих на адаптацію до обраної професії, на актуалізацію та розвиток образу майбутньої професії, щоб сформувати таким чином його когнітивну, емоційну та смислову основу, яка буде розвиватися та вдосконалюватися на подальших курсах. Проведення роботи з актуалізації та розвитку образу професії в студентів на першо-

му курсі можна розглядати також профілактичним заходом, спрямованим на попередження викривлень та негативних ставлень у структурі образу професії в студентів-психологів у майбутньому. Це й обумовило те, що формувальний експеримент було проведено зі студентами-першокурсниками ЗНТУ.

Формувальний експеримент побудовано із врахуванням досвіду акмеологічного супроводу процесу розвитку образу професії в студентів Н. В. Курбет; практико-орієнтованого навчання студентів-психологів Л. Б. Шнейдер; впровадження в навчальний процес ВНЗ програми психологічної підтримки розвитку позитивного ставлення до педагогічних професій А. М. Акбаєвої; імагопрактики А. А. Гостева.

При проведенні формувального експерименту ми ставили за мету актуалізацію образу професії у свідомості студентів-першокурсників за умови його переживання та осмислення, профілактику різноманітних викривлень та міфів, тобто неадекватних уявлень, в його структурі. Враховано результати констатувального експерименту, а саме: значущість професійних чинників для розвитку адекватності та цілісності уявлень про професію (основним джерелом уявлень про професію для студентів під час формувального експерименту стає додаткова професійна освіта як один з професійних чинників); значущість мотивації професійної діяльності та ідентичності для розвитку оригінальності професійних смислів у майбутніх фахівців.

Змістом формувального експерименту стала авторська комплексна програма з актуалізації та розвитку образу професії, яку було проведено в експериментальній групі (студенти першого курсу спеціальності «Психологія» ЗНТУ) протягом другого семестру 2008/2009 навчального року загальною тривалістю 50 годин (38 академічних аудиторних години; 12 годин самостійної роботи).

Комплексна програма включає в себе лекційно-інформативне, тренінгово-рефлексивні та закріплювально-підсумкове заняття. Тренінгово-рефлексивні заняття представлені чотирма тематичними блоками, кожен із яких має свої завдання: 1) актуалізація індивідуальних професійних смислів у структурі образу професії в студентів (аналіз власного вибору професії психолога та ставлення до неї як до своєї майбутньої професії; переживання та осмислення образів себе, психології, психолога та клієнта за допомогою предметних метафор та асоціацій); 2) профілактика розвитку неадекватних та викривлених уявлень у структурі образу професії в студентів (розгляд та аналіз існуючих міфів про психологію та психологів; аналіз особливостей сприйняття психологів сучасним суспільством та місця практичної психології в сучасному світі); 3) розвиток уявлень студентів про особливості роботи психолога в різноманітних сферах та відповідних закладах (ознайомлення з особливостями діяльності психолога у сферах освіти та соціального обслуговування населення; у сфері охорони здоров'я; у виробничих організаціях); 4) стабілізація позитивного емоційного ставлення до обраної професії (аналіз ставлення до професії психолога як до власної майбутньої професії; профілактика негативного або байдужого емоційного ставлення до обраної професії; актуалізація професійної ідентичності та внутрішньої мотивації професійної діяльності в студентів). Для реалізації першого завдання організовувались практико-дискусійні (колективне обговорення) та тренінгово-рефлексивні заняття з використанням методу предметних метафор та асоціацій; для

реалізації другого завдання – проводився професійно-психологічний тренінг; третє та четверте завдання реалізовано за допомогою ділових ігор.

Завершальним етапом дисертаційного дослідження стало проведення контрольної частини формувального експерименту, метою якого було визначення ефективності розробленої авторської програми. Аналізуючи результати проведеного експерименту, ми простежили розвиток основних показників образу професії в студентів експериментальної групи до і після формувального впливу; виявили відмінності між характеристиками образу професії в студентів експериментальної та контрольної груп (табл.2).

Таблиця 2

Динаміка показників образу професії в студентів експериментальної та контрольної груп до та після формувального експерименту

Характеристики образу професії		Показники образу професії	Досліджувані (у %)				
			Експер.гр.		Контр.гр.		
			До форм. експер.	Після форм. експер.	До форм. експер.	Після форм. експер.	
Когнітивний компонент	Уявлення про види діяльності психолога*	Адекватність	35,00	90,00	21,41	21,10	
		Неадекватність	30,00	0,00	17,64	31,60	
		Фрагментарність	55,00	10,00	82,35	94,70	
		Відсутність відповіді	20,00	0,00	11,76	5,30	
	Уявлення про сфери та установи роботи психолога**	Адекватність	55,00	95,00	76,47	89,50	
	Уявлення про професійно важливі якості Психолога**	Цілісність	20,00	35,00	17,64	21,10	
Фрагментарність		80,00	65,00	76,47	78,90		
Особистісно-смісловий	Професійні смисли	Допомога*	Оригінальність	10,00	20,00	11,76	0,00
			Відсутність відповіді	40,00	15,00	29,41	47,36
		Психолог*	Стандартизованість	55,00	75,00	35,30	47,36
			Відсутність відповіді	35,00	5,00	52,90	52,60
		Людина*	Відсутність відповіді	30,00	0,00	35,30	42,10
			Клієнт *	Стандартизованість	40,00	65,00	27,77
		Оригінальність		5,00	25,00	16,66	5,26
		Відсутність відповіді		35,00	5,00	50,00	57,89
		Результат роботи психолога*	Оригінальність	0,00	10,00	0,00	0,00
			Відсутність відповіді	50,00	15,00	55,55	63,15
		Професія*	Образність	5,00	15,00	11,11	10,52
			Проблема*	Образність	5,00	25,00	11,11
Відсутність відповіді	40,00	5,00		44,44	52,63		
Вирішення проблеми*	Відсутність відповіді	35,00	5,00	55,55	53,63		
Емоційний	Емоційне ставлення до професії психолога*	Позитивне	60,00	65,00	58,82	57,89	
		Нейтральне	20,00	5,00	11,76	10,52	

* – значуща динаміка показників образу професії студентів експ. і контр. груп після форм. експерименту (за показниками t-критерію Стюдента p (2-сторон. значущість) = від 0,000 до 0,05);

** – тенденція динаміки показників образу професії студентів експ. групи до і після форм. експерименту.

Відмінності образу професії студентів експериментальної та контрольної груп після формувального впливу стосуються переважно характеристик когнітивного компоненту, зокрема, адекватності ($t=3,548$; $p=0,001$) та цілісності ($t=6,383$; $p=0,000$) уявлення про види діяльності психолога; та особистісно-сміслового компоненту, зокрема – оригінальності окремих професійних смислів («психолог» ($t=-3,822$; $p=0,000$); «клієнт» ($t=-3,510$; $p=0,001$); «психологія» ($t=-2,705$; $p=0,011$); «людина» ($t=-2,284$; $p=0,028$); ін.). В експериментальній групі знижується кількість студентів з байдужим емоційним ставленням до професії психолога ($t=-2,643$; $p=0,013$).

Отже, експериментально підтверджено, що реалізація запропонованої авторської комплексної програми з актуалізації та розвитку образу професії сприяє розвитку основних характеристик всіх компонентів образу професії в студентів-психологів. Актуалізація під час формувального експерименту в якості джерела уявлень про професію додаткової професійної освіти як одного з професійних чинників та внутрішніх чинників розвитку образу професії студентів сприяла більш інтенсивній та позитивно спрямованій динаміці характеристик образу професії майбутніх психологів.

Рекомендовано орієнтовну інтегративну програму з формування образу професії в студентів, яка включає психодіагностичний; інформативно-дослідницький та розвивальний компоненти. *Психодіагностичний компонент* передбачає здійснення у ВНЗ протягом всього навчання студентів психодіагностичної роботи з виявлення особливостей їхнього образу професії, особливо на початку та завершенні здобування вищої фахової освіти. *Інформативно-дослідницький компонент* передбачає надання студентам-психологам інформації про образ професії як важливий чинник професійного становлення особистості; ознайомлення з методами психодіагностики та розвитку образу професії для подальшого використання у власній практичній діяльності; організацію науково-дослідної діяльності студентів, спрямованої на дослідження особливостей образу професії. *Розвивальний компонент* передбачає проведення авторської комплексної програми з актуалізації та розвитку образу професії в студентів (можливо у вигляді спецкурсу) з метою формування образу професії у студентів; проведення в процесі викладання дисциплін професійно орієнтованого циклу спеціальних занять та вправ з актуалізації та розвитку образу професії в цілому та окремих його компонентів; задіяність зовнішніх чинників динаміки образу професії в студентів шляхом організації всіх видів студентської практики (психолого-педагогічні чинники); проведення професіографічних зустрічей та екскурсій, практичних занять «на виїзді»; організації волонтерської діяльності студентів (професійні чинники).

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення проблеми динаміки образу професії в майбутніх практичних психологів шляхом встановлення структурних компонентів та психологічних особливостей образу професії, чинників і умов його динаміки та розвитку. Розроблено та впроваджено авторську комплексну програму з актуалізації та розвитку образу професії в студентів-психологів.

1. Виокремлюються два підходи в психології до визначення образу професії людини, згідно яким він розглядається або як підсистема образу-Я та самосвідомості особистості, або як підсистема образу світу. Враховуючи те, що образ-Я є складовою образу світу, перший підхід до визначення образу професії є вужчим за другий, а образ професії є компонентом узагальненого образу предметно-професійного світу. Образ професії – це різновид психічного образу та образів свідомості; підсистема образу світу; система професійних значень та смислів людини, яка є результатом відображення, усвідомлення та емоційного переживання суб'єктом предметно-професійного світу.

2. Образ професії психолога в студентів – це цілісна інтегрована система, яка включає когнітивний, особистісно-смісловий та емоційний компоненти. Змістові характеристики когнітивного компоненту – професійні уявлення – визначаються показниками: змістове навантаження, адекватність та цілісність; змістові характеристики особистісно-сміслового компоненту – професійні смисли – визначаються за показниками значущості та оригінальності. Емоційний компонент – емоційні ставлення – аналізується за показником емоційного забарвлення.

3. Динаміка образу професії у студентів-психологів відбувається з різною інтенсивністю, напрямком, часто суперечливо, за своїм змістом стосується переважно зовнішніх сторін професії: процесуальної (уявлення про види діяльності та умови праці; значущість характеристик робочого дня; професійні смисли «робота психолога», «вирішення проблеми», «результат роботи психолога») та соціальної (уявлення про посадовий оклад; перспективи професійного та кар'єрного зростання; статус, імідж, престиж професії психолога в Україні; значущість зарплатні та соціального визнання). Позитивна динаміка образу професії у майбутніх психологів відбувається завдяки зростанню адекватності уявлень про мету та види діяльності психолога; цілісності уявлень про професійно важливі якості та види діяльності психолога; значущості можливості самовдосконалення та можливості творчості в роботі; оригінальності професійних смислів («людина», «психологія», «психолог», «робота психолога», «клієнт», «служіння», «результат роботи психолога», «проблема», «внутрішній світ», «вирішення проблеми»); позитивного ставлення до професійної діяльності та професіоналу.

4. Динаміка компонентів образу професії майбутніх психологів є гетерохронною та різноінтенсивною. На початку навчання відбувається позитивна динаміка емоційного компоненту, яка стає умовою динаміки інших компонентів; динаміка особистісно-сміслового компоненту відбувається на завершальному етапі навчання за умови сформованості когнітивного компоненту образу професії в студентів. Найбільш інтенсивно відбуваються зміни в процесі фахової підготовки змістових характеристик когнітивного компоненту, найменш інтенсивно – емоційного компоненту образу професії. У когнітивному компоненті образу професії в студентів-психологів найбільше підлягає розвитку змістове навантаження, яке інтенсивно розвивається на третьому та п'ятому курсах навчання. Негативна динаміка змістового навантаження є найбільш інтенсивною на четвертому курсі, що пов'язане з розчаруванням в обраній професії, переосмисленням певних сторін професії студентами. Динаміка адекватності образу професії відбувається переважно на другому курсі. Динаміка

особистісно-сміслового компоненту образу професії в студентів-психологів полягає у зростанні значущості певних сторін професії для студентів та оригінальності професійних смислів і відбувається переважно на перших трьох курсах з найбільшою інтенсивністю на третьому курсі. Динаміка оригінальності професійних смислів найбільш інтенсивна на четвертому курсі і є позитивною за своїм напрямком. Динаміка емоційного компоненту образу професії у студентів-психологів представлена зміною переважно проміжних форм ставлень студентів; є позитивною за своїм напрямком та неінтенсивною. Негативна динаміка емоційного компоненту образу професії в майбутніх психологів відбувається на другому та п'ятому курсах, є ситуативною та малоінтенсивною.

5. Професійне та непрофесійне середовища обумовлюють динаміку всіх структурних компонентів образу професії в студентів. Чинники професійного середовища здійснюють вплив переважно на характеристики когнітивного компоненту, а чинники непрофесійного середовища в тому числі – на емоційний компонент. Умови здобування фахової освіти суперечливо впливають на характеристики образу професії в студентів, залежно від статусу та типу ВНЗ, навчального плану та програм, викладацького складу, ін. Вони є більш сприятливими для розвитку тих характеристик образу професії, які пов'язані із зовнішніми сторонами професії (процесуальної та соціальної). Професійні чинники здійснюють переважно позитивний, а соціально-психологічні – суперечливий вплив на характеристики образу професії психолога у студентів.

6. Існує взаємозв'язок внутрішніх чинників динаміки образу професії – мотиваційно-особистісних характеристик студентів – та їхнього образу професії. Домінуючі потреби обумовлюють динаміку емоційного ставлення студентів до професії психолога; оригінальності професійних смислів. Мотивація професійної діяльності здійснює вплив переважно на характеристики особистісно-сміслового компоненту образу професії в студентів. Найбільший вплив на показники образу професії мають зовнішня негативна мотивація та внутрішня мотивація професійної діяльності. Студенти, які ідентифікують себе з професією, мають більш позитивне ставлення до неї, ніж студенти з відсутністю професійної ідентичності. Крім того, образ професії здійснює зворотній вплив на психологічні характеристики студентів: потреби, мотивацію професійної діяльності та ідентичність.

7. Для забезпечення позитивної та стійкої динаміки образу професії в студентів-психологів необхідна спеціальна система роботи у ВНЗ щодо формування образу професії в студентів. Комплексна програма з актуалізації та розвитку образу професії, яка включає в себе професійно-орієнтовані розвивальні психотехнології, сприяє розвитку характеристик образу професії у студентів-психологів, забезпечуючи їх позитивну та інтенсивну динаміку. Підвищення ефективності формування образу професії майбутніх психологів забезпечується врахуванням виявлених особливостей системно-структурної організації компонентів образу професії – системоутворюючими, провідними є: уявлення про види діяльності психолога, про сфери і установи, в яких може працювати психолог, про професійно важливі якості; оригінальність осмислення студентами «психолога», «клієнта» та «вирішення проблеми»; емоційне ставлення до професії психолога та психології. Рекомендується впровадити в систе-

му роботи ВНЗ інтегративну програму з формування образу професії в студентів, що включає психодіагностичний, інформативно-дослідницький та розвивальний компоненти.

Надійність і вірогідність результатів дослідження забезпечувалися послідовною реалізацією теоретичних положень у вирішенні завдань емпіричного дослідження; застосуванням методів і прийомів, адекватних об'єкту, предмету, меті та завданням дослідження; проведенням дослідно-експериментальної роботи з дотриманням вимог надійності та валідності; репрезентативністю вибірки й використанням методів математичної статистики для обробки отриманих даних.

Проведене дослідження не вичерпує всієї глибини поставленої проблеми. Перспективи подальшої науково-дослідної роботи вбачаємо у дослідженні структурно-змістових особливостей та психологічних чинників динаміки образу професії в працюючих фахівців.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Бородулькіна Т. О. Проблема професійного становлення практичних психологів в сучасних психологічних дослідженнях / Т. О. Бородулькіна // Науковий часопис. Психологія. Збірник НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: Зб. наук. праць. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2006. – № 11 (35) – С. 252 – 266.
2. Бородулькіна Т. О. Образ професії як чинник професійного становлення особистості / Т. О. Бородулькіна // Наукові записки Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. – К.: Міленіум, 2006. – Вип. 31. – С. 181 – 191.
3. Бородулькіна Т. О. Вплив образу професії на становлення професійної ідентичності особистості / Т. О. Бородулькіна // Проблеми загальної та педагогічної психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. Т. IX, част. 2. – К., 2007. – С. 39 – 47.
4. Бородулькіна Т. О. Розвиток уявлень про образні явища у філософських та психологічних дослідженнях / Т. О. Бородулькіна // Науковий часопис. Психологія. Збірник НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: Зб. наукових праць. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – № 25 (49). – С. 3 – 11.
5. Бородулькіна Т. О. Типологія образних явищ / Т. О. Бородулькіна // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: Зб. наукових праць. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – №27 (51). – С. 44-54.
6. Бородулькіна Т. О. Діагностика емоційного компоненту образу професії (на прикладі студентів-психологів) / Т. О. Бородулькіна // Науковий часопис. Психологія. Збірник НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: Зб. наукових праць. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – № 17 (41). – Част.ІІ. – С. 168 – 177.
7. Бородулькіна Т. О. Особливості уявлень про робочий день у майбутніх психологів / Т. О. Бородулькіна // Науковий часопис. Психологія. Збірник НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: Зб. наукових праць. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2008. – № 21 (45). – С. 172 – 179.
8. Бородулькіна Т. О. Метод використання метафори в процесі розвитку та корекції образу професії / Т. О. Бородулькіна // Актуальні проблеми психології. Том 3:

Консультативна психологія і психотерапія: Зб. наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. Максименка С. Д., Кісарчук З. Г. – Ніжин: Міланік, 2008. – Вип. 5. – С. 255-265.

9. Бородулькіна Т. О. Особливості смислового компоненту образу професії студентів-психологів / Т. О. Бородулькіна // Науковий часопис. Психологія. Збірник НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: Зб. наукових праць. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – № 26 (50). – Част. 1. – С. 184 – 191.

10. Бородулькіна Т. О. Технологія використання КТС А. М. Еткінда при дослідженні образу професії студентів-психологів / Т. О. Бородулькіна // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – Вип. 2: збірник наукових праць. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – С. 95-108.

11. Бородулькіна Т. О. Психодіагностика образу професії майбутнього спеціаліста / Т. О. Бородулькіна // Актуальні проблеми практичної психології. Збірник наукових праць. Частина I. – Херсон, ПП Вишемирський В. С., 2008 р. – 482 с. – С. 57-62.

12. Бородулькіна Т. О. Конструкти допомоги та служіння в структурі образу професії майбутніх психологів та соціальних працівників / Т. О. Бородулькіна // Духовність українства XXI століття: Матеріали конференції. VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (18 квітня 2008 р.). – Кіровоград: Вид-во КІРОЛ «Україна», 2008. – 368 с. – С. 45-51.

13. Бородулькіна Т. О. Образ професії як умова професійного становлення майбутніх психологів / Т. О. Бородулькіна // Практична психологія в системі вищої освіти: теорія, результати досліджень, технології: колект. монографія / за ред. проф. Н. І. Пов'якель. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – С. 103-116.

14. Бородулькіна Т. О. Діагностика емоційного компоненту образу професії (на прикладі студентів-психологів) / Т. О. Бородулькіна // Тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції «Методологія та технології практичної психології в системі вищої освіти». Зб. НПУ ім. М. П. Драгоманова. – Київ: Поліграф-Центр, 2007. – С. 40-41.

15. Бородулькіна Т. О. Дослідження смислового компоненту образу професії майбутніх практичних психологів / Т. О. Бородулькіна // Тези доповідей учасників Другої міжнародної науково-практичної конференції «Методологія та технології практичної психології в системі вищої освіти». – Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова МОН України, Поліграф-Центр, 2009. – С. 46-50.

16. Бородулькіна Т. О. Використання методу складання професіограми для діагностики та формування образу професії (на прикладі студентів-психологів та студентів-соціальних працівників) / Т. О. Бородулькіна // Сучасні педагогічні технології і освітні системи XXI століття: Матеріали V Міжнародної науково-практичної конф. (15-16 листопада 2007 р.). – Кіровоград: Вид-во КІРОЛ «Україна», 2007. – С. 7-15.

17. Бородулькіна Т. О. Діагностика та формування образу професії у майбутніх фахівців (на прикладі студентів-психологів та соціальних працівників) / Т. О. Бородулькіна // Тиждень науки: тези доповідей наук.-техн. конф., 21-25 квітня 2008 р., Запоріжжя / відп. ред. Ю. М. Внуков. – Запоріжжя: ЗНТУ, 2008. – С. 161-163.

18. Бородулькіна Т. О. Створення умов для розвитку образу професії студентів-психологів протягом навчання у вищому навчальному закладі / Т. О. Бородулькіна // Тижень науки: тези доповідей наук.-техн. конф., 13–17 квітня 2009 р., Запоріжжя / відп. ред. Ю. М. Внуков. – Запоріжжя: ЗНТУ, 2009. – Т. 3. – С.196-198.
19. Бородулькіна Т. О. Комплексна програма формування образу професії у майбутніх психологів у вищому навчальному закладі / Т. О. Бородулькіна // Проблеми та перспективи сучасної психології: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Проблеми та перспективи сучасної психології», м. Запоріжжя, 20 березня 2010 року. – Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2010. – С.26-28.
20. Ігровий практикум в соціальній роботі: Методичні вказівки з інструментарієм для навчальної практики студентів спеціальності 8.040202 «соціальна робота» усіх форм навчання) / Укл.: Т.О.Бородулькіна. – Запоріжжя: ЗНТУ, 2008. – 26 с.
21. Методичні вказівки до практичних та семінарських занять з дисципліни «Методика викладання психології» для студентів спеціальності 6. 030102 «психологія» денної та заочної форм навчання / Укл.: Т. О. Бородулькіна. – Запоріжжя: ЗНТУ, 2009. – 22 с.
22. Методичні вказівки до практичних та семінарських занять з дисципліни «Психологія реклами та маркетингу» для студентів спеціальності 6. 030102 «психологія» денної та заочної форм навчання / Укл.: Т. О. Бородулькіна. – Запоріжжя: ЗНТУ, 2009. – 22 с.
23. Методичні вказівки до практичних та семінарських занять з дисципліни «Психологічні основи профорієнтації» для студентів спеціальності 6. 030102 «Психологія» денної та заочної форм навчання / Укл.: Т. О. Бородулькіна. – Запоріжжя: ЗНТУ, 2009. – 22 с.
24. Методичні рекомендації з проведення практичних занять з формування образу професії у студентів-психологів (для викладачів психологічних дисциплін) / Укл.: Т. О. Бородулькіна. – Запоріжжя: ЗНТУ, 2009. – 50 с.
25. Методичні вказівки до лабораторних робіт з практикуму з загальної психології. Тема: «Проективні методи в психології» для студентів усіх форм навчання спеціальності 6. 030102 – «Психологія» / Укл.: М.С. Хрустальова, Т.О. Бородулькіна. – Запоріжжя: ЗНТУ, 2009. – С. 5-21, 39-43. – 20 авт.с.
26. Методичні вказівки до написання курсових робіт з дисципліни «Загальна психологія» для студентів першого курсу спеціальності 6. 030102 «психологія» денної та заочної форм навчання / Укл.: О. К. Іванова, Т. О. Бородулькіна, А. В. Репецька. – Запоріжжя: ЗНТУ, 2010. – С. 5-18, 33-42. – 22 авт.с.

АНОТАЦІЇ

Бородулькіна Т.О. Динаміка образу професії у майбутніх практичних психологів. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук зі спеціальності 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, 2011.

Дисертаційне дослідження присвячено теоретико-експериментальному ви-

вченню проблеми динаміки образу професії студентів-психологів. Емпірично досліджено компоненти образу професії: когнітивний (показники: змістове навантаження, адекватність, цілісність), особистісно-смысловий (показники: значущість, оригінальність), емоційний (показник: емоційне забарвлення). Визначено психологічні особливості, структуру, динаміку, зовнішні та внутрішні чинники динаміки образу професії майбутніх практичних психологів. Обґрунтовано, розроблено та апробовано авторську комплексну програму з актуалізації та розвитку образу професії в студентів-психологів.

Ключові слова: психічний образ, образ світу, образ професії, структурні компоненти образу професії, динаміка, психологічні чинники динаміки образу професії, комплексна програма.

Бородулькина Т.А. Динамика образа профессии у будущих практических психологов. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова, Киев, 2011.

Раскрыта суть и содержание психологических понятий «образ», «психический образ», «образ мира», «образы сознания», «образ профессии». Теоретический анализ проблемы позволяет констатировать два основных подхода к исследованию образа профессии, на основе которых он рассматривается как подсистема образа мира или образа-Я. В диссертационном исследовании реализован подход, согласно которому, образ профессии является компонентом обобщенного образа предметно-профессионального мира. Образ профессии рассматривается как разновидность психического образа и образов сознания, подсистема образа мира, система профессиональных значений и смыслов человека, является результатом отражения, осознания и эмоционального переживания субъектом предметно-профессионального мира.

С помощью соответствующих методик исследованы три компонента образа профессии студентов-психологов: когнитивный (параметры: предметное содержание, адекватность, целостность), личностно-смысловой (параметры: значимость, оригинальность), эмоциональный (параметры: эмоциональная окрашенность). Изучены психологические особенности динамики образа профессии будущих психологов, а также внешние (профессиональная и непрофессиональная среда) и внутренние (потребности, мотивация профессиональной деятельности, идентичность) факторы развития и динамики образа профессии.

Для обеспечения положительной и устойчивой динамики образа профессии у студентов-психологов необходима специальная система работы в ВУЗе по формированию образа профессии у студентов. Профессионально-педагогический тренинг, практико-дискуссионные и тренинговые рефлексивные занятия с использованием метода предметных метафор и ассоциаций содействуют развитию основных характеристик образа профессии у студентов-психологов, в первую очередь – системообразующих факторов образа профессии. Рекомендуются наладить в ВУЗе систему работы по актуализации и развитию образа профессии у студентов, которая включает

психодіагностический; інформаційно-дослідницький і розвиваючий компоненти.

Ключевые слова: психический образ, образ мира, образ профессии, структурные компоненты образа профессии, динамика, психологические факторы динамики образа профессии, комплексная программа.

Borodulkina T.A. Dynamics of the image of profession of future practical psychologists. – Manuscript.

Thesis for the Scientific degree of Candidate of Psychological sciences on speciality 19.00.07. – Pedagogical and Age Psychology. – National Pedagogical University named after M.P. Dragomanov, Kyiv, 2011.

The thesis is devoted to theoretical and experimental studying of a problem of dynamics of the image of profession of future psychologists. Components of the image of profession are empirically investigated: cognitive (parameters: substantial loading, adequacy, wholeness), personal meaning (parameters: the importance, originality), emotional (parameters: emotional coloring). Psychological features, structure, dynamics, external and internal factors of dynamics of the image of profession of the future practical psychologists are defined. The author's complex program of actualization and development of the image of profession in students-psychologists is proved, developed and tested.

Key words: mental image, image of the world, image of profession, structural components of the image of profession, dynamics, psychological factors of dynamics of the image of the profession, the complex program.

Бородулькіна Тетяна Олександрівна
Динаміка образу професії у майбутніх практичних психологів

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Підписано до друку 08.12.2010 р. формат 60x84 1/16 0,9 д.а. Тираж 100 прим. Зам. № 2191
69063, м. Запоріжжя, ЗНТУ, Друкарня, вул. Жуковського, 64